

Юлія Васейко

Луцьк

Вираження часових відношень у говірках Волинської області

Категорія часу, що є однією з головних у процесі відображення свідомістю об'єктивної дійсності, допомагає людині активізувати процес пізнання внаслідок з'ясування причинно-наслідкових зв'язків. Розповідаючи про свої враження від побаченого, почутого, пережитого, ми не лише акцентуємо увагу на тому, що сталося, а й на обставинних характеристиках події: зазначаємо, де вона трапилася, чим була викликана, які її наслідки, вказуємо, коли відбулася.

Семантичною категорією, що „відображає сприйняття й осмислення людиною часової характеристики ситуацій та їх елементів відносно моменту мовлення чи іншої точки відліку” [Бондарко 1990, 5], є темпоральність. Будь-якому висловлюванню властива часова співвіднесеність. Так, В. В. Виноградов виокремлював такі компоненти предикативності, як: модальність, синтаксична особа та синтаксичний час [Виноградов 1975, 226-229, 269-271]. Темпоральність – це „функціонально-семантичне поле, що базується на категорії темпоральності й охоплює систему граматичних (морфологічних і синтаксичних), лексичних і „комбінованих” (лексико-граматичних) засобів” [Бондарко 1990, 5].

У центрі поля темпоральності знаходиться граматична категорія часу, що представлена системою часових форм дійсного способу (*мрію, мріяв, помріяв, буду мріяти, помрію*), оскільки саме вона реалізує базисні темпоральні функції. Периферію поля представляють обставинні конкретизатори часових відношень. Серед них важливе місце посідають темпоральні синтаксеми.

Зупинимось на вираженні часових відношень прийменниково-відмінковими

формами та морфологізованими прислівниками у говірках Волинської області на підставі текстів збірника *Говори української мови [Говори 1977]*, зосередивши увагу на найважливіших протиставленнях темпоральної системи – „одночасність і різночасність перебігу дії та часового моменту (моменту мовлення чи інших орієнтирів часових співвідношень), означена тривалість – неозначена тривалість” [Вихованець 1992, 140]. Дослідження темпоральних синтаксем говірок Волині показали, що значне навантаження щодо вираження часових відношень несуть прийменниково-відмінкові форми.

Значення відносного часу передають темпоральні конструкції, що перебувають в опозиції: синтаксеми часової попередності та синтаксеми часової наступності.

Конструкції до + Р. в. та перед + О. в.

Семантику часової попередності передають темпоральні конструкції неозначеної тривалості з прийменниками *до + Р. в.*¹ та *перед + О. в.*, наприклад: *'пирит вуй'нойу / 'пирит 'нашуйу / 'пирит 'рускуйу вуй'нойу* (с. Лудин Володимир – Волинського р-ну); *це було ще / ще було 'м'гс'ац' до вой'ни / йак йо'го заб'рали на пудго'тоуку* (с. Привітне Локачинського р-ну); *чи ти'н'іру / чи ти'редо с'март'айу* (с. Грушів Іваничівського р-ну).

Конструкції типу: після + Р. в., по + М. в., за + О. в., пізніше + Р. в., через + Зн. в.

Більшою різноманітністю щодо прийменникового складу вирізняються темпоральні синтаксеми на позначення часової наступності. Зафіксовані прийменниково-відмінкові форми *після + Р. в.*, *по + М. в.*, *за + О. в.*, *пізніше + Р. в.*, *через + Зн. в.* Якщо конструкції з прийменниками *після* та *по* виражають загальну наступність щодо часового орієнтира, наприклад: *та то уже по вог'ні пос'тавила/кра'с'іва 'хата*

/ о'ф Чцер 'буде с'пати 'тута (с. Привітне Локачинського р-ну); 'посл'а жнеу 'вебрали 'мат'урку (с. Дорогиничі Локачинського р-ну), то з прийменниками *через*, за подають певну кількісну характеристику часової наступності, наприклад: *ну дас' за 'пара дан'/ 'дайакий 'тежд'ін' умар 'бат'ко* (с. Грушів Іваничівського р-ну); *ну за три не"д'іл'і в'і'с'іл'а 'робл'ат* (с. Мерва Горохівського р-ну).

Значення прямого часу в говірках Волинської області найчастіше передають прийменниково-відмінкові форми, що позначають неозначену одночасність. Серед згаданих вище конструкцій найуживанішою є темпоральна синтаксема, до складу якої входить прийменник *в* (*у*), що у 80% прикладів сполучається з іменним компонентом у формі знахідного відмінка, у 20% — місцевого відмінка, наприклад: *і от у ни'д'іл'у 'рано На го'товилас'а уже 'їхати до 'його* (с. Привітне Локачинського р-ну); *і поча 'лас 'а у тог ден' вог'на / у не" 'д'іл 'у 'рано поча'лас'а вог'на* (с. Привітне Локачинського р-ну); *ну і 'с'ійали л'он у тим 'самим чис"л'і* (с. Дорогиничі Локачинського р-ну).

Конструкції типу: за + Р. в., на + Зн. в.

Широкі можливості сполучуваності виявляють прийменниково-відмінкові форми *за* + Р. в., *на* + Зн. в. У таких темпоральних конструкціях іменний компонент представлений назвами релігійних свят, обрядів, історичних подій. Означуючи час перебігу тієї чи іншої події, селяни часто співвідносять його не з точною календарною датою, а подають часовий орієнтир, яким для них виступають релігійні свята, час проведення сільськогосподарських робіт та ін. Так, зафіксовано лише декілька точних часових вказівок, що представлені вторинними темпоральними синтаксемами з прийменником *в* (*у*), наприклад: *то було у два'нанц'атому 'роц'і* (с. Мерва Горохівського р-ну). Натомість часто вживаються часові конструкції *на Паску, на жнива, на Купала, на Трійцю, на Петрівку, за Польщі, за царизму.*

Конструкції типу: за + Зн. в.

Семантику означеної тривалості прямого часу виражає прийменниково-відмінкова форма *за + Зн. в.*, наприклад: *ви'ти'кала йа по 'сорок губ за 'зиму* (с. Пульмо Шацького р-ну). Темиоральні синтаксеми, до складу яких входить прийменник *протягом*, що виступає основним засобом вираження означеної тривалості часу [Вихованець, 142], у текстах не зафіксовано. Їх функції виконує часова конструкція зі згаданим вище прийменником *за*.

Іменний компонент у прийменниково-відмінкових формах темпоральних синтаксем представлений такими лексичними класами слів, як:

1. Назви часових одиниць: *день, тиждень, рік* та ін.: *во 'ни пособи 'райут' на д'руг'чи ден' д'іу'чат* (с. Колодяжне Ковельського р-ну); *там за де'і не''д'іл'і / чи за три не''д'іл'і уже в'і'с'іл'а 'робл'ат* (с. Мерва Горохівського р-ну); *йа за два 'роки сву'їе ш'час'ц'а з'дебау* (с. Грушів Іваничівського р-ну).

2. Назви окремих відрізків часу:

1) назви частин доби: *вечір, ніч, ранок, день* та ін.: *ну йа 'рано 'д'іти побу 'дила і 'їїд'мо / 'д'іти / по 'їїдемо ра 'нен 'ко / на 'самому рос 'в 'ет 'і* (с. Привітне Локачинського р-ну);

2) назви пір року: *йа ж ко'ли'с' за 'зиму нап'рала т'риц'ат' губ* (с. Велика Ведмежка Маневицького р-ну); *'шкура на 'пал'цах о'б'л'ізе 'дес'ат' раз за 'зиму (id.)*;

3) назви днів тижня, місяців: *ну / з'нац'а / то було у чет'вер* (с. Привітне Локачинського р-ну); *до'п'іру уже у не''д'іл'у 'рано / уже с'ход'ац'а моло'ди¹ друж'ки / сва'ти / х'лопц'і і д'іу'чата* (с. Мерва Горохівського р-ну); *'с'ійут' ко'нопл'і дес' у ма'її 'м'іс'ац'і* (с. Дорогиничі Локачинського р-ну);

4) назви релігійних свят, обрядів: *Паска, Різдво, піст* та ін.: *на 'паску поп'родуойут' 'б'ілойі му'ке⁴ / ше на рожест'во / на те'во*

/ на т'риц'у (с. Колодяжне Ковельського р-ну); уже йак у нас на Ку°пала було ко'лис' [id.]; то на кору'ваг так спи°вайут' (с. Рівне Любомльського р-ну); на п'іле"поуку начи'найім п'ре"сти (с. Пульмо Шацького р-ну);

5) назви сільськогосподарських робіт: жнива, сінокос: да за два'нацат' киломитруу у 'Лоііе у сино'кос (с. Велика Ведмежка Маневицького р-ну); 'вебрали п'лоскун' / ну а по'том 'мат'урка уже виби'райиц'а дес' аж 'пос'ла жнеу (с. Дорогиничі Локачинського р-ну);

б) назви історичних подій, епох: царизм, війна за 'Пол'шч'і та ін.: 'л'уди^б жи'ли 'ран'ше за 'Пол'шч'і / за 'царс'койі то там ше не 'треба було зе" млі / ше ни^с да'вали за ца'ризм'і / по'сагу зим'лі (с. Турічани Турійського р-ну); 'пирит вуг'нойу / 'пирит 'нашуйу / 'пирит 'рускуйу вуі'нойу (с. Лудин Володимир-Волинського району).

Темпоральні прийменниково-відмінкові конструкції ускладнюються означеннями, які дають точнішу часову характеристику перебігові явища або події. Так, у говірках Волинської області для позначення повноти охоплення часового відрізка дії використовуються такі означальні елементи, як: увесь (весь), цілий, повний, наприклад: і'дем по 'йагоди на 'ца°лий ден' (с. Пульмо Шацького р-ну); за вс'у 'зиму ба'гато напр'а'деш (с. Велика Ведмежка Маневицького р-ну); тривалість часо-вого відрізка характеризують прикметники довгий, короткий, кількісні та порядкові числівники, займенники уточнюють темпоральну характе-ристику, наприклад: ти'пер'ка при'ход'ат до^у дому / на д'ругий дан' до^у 'хати (с. Грушів Іваничівського р-ну); ну дас' за 'пара дан' / 'дайакий 'тежд'ін' умар 'бат'ко (с. Грушів Іваничівського р-ну); і поча'лас'а у тог ден' вог'на (с. Привітне Локачинського р-ну).

Поширеним способом вираження темпоральних відношень у говірках Волині є морфологізовані прислівники, які є „морфологічними варіантами вторинних часових синтаксем" [Вихованець 1992, 144]. На відміну від прийменниково-відмінкових форм, прислівники виражають

узагальнену темпоральну характеристику. Серед „часових” прислівників, що функціонують у говірках Волинської області, виділяються:

а) прислівники зі значенням одночасності: *ввечері, вночі, навесні, тепер, зараз, взимку, вранці*, наприклад: *увече'ра при'в'гу в'Чн* (с. Несвіч Луцького р-ну); *да пра'деш 'цилу 'зиму / да зноу чи навис'н'ї* (с. Велика Ведмежка Маневицького р-ну); *риж 'ке'' замари 'нуйімо / 'дуже хара 'шо йгх 'йїсти 'воси'н'* (с. Доротище Ковельського р-ну); *ти'перика жи'вут 'л'уде припива'йучи / ни так Пак ко'ли'с' 'жили* (с. Велика Ведмежка Маневицького р-ну);

б) прислівники зі значенням часової наступності: *завтра, пізніше, потім* та ін.: *по'л'том от уб'Чралис'а так* (с. Залаззя Любешівського р-ну); *'посл'е да'ваг 'дари д'Ч''лети* (с. Рівне Любомльського р-ну);

в) прислівники зі значенням часової попередності: *давно, колись, раніше* та ін.: *йак то було ви'с'Чл':е 'кедис'* (с. Рівне Любомльського р-ну); *то ко'лис' було хоро'ше / те'пер йа уже не 'знайу* (с. Пульмо Шацького р-ну); *'раніше та'ку х'ворму но'сили ж'Чн'к'ї'* (с. Пульмо Шацького р-ну);

г) прислівники, що вказують на початкову та кінцеву межу: *повік, дотепер, споконвіку, довіку*: *уже йак умер 'бат'ко / так син 'кажи'* / *па'паша / йа по'в'їк ни^б 'буду жи'ниці'а* (с. Лишнівка Маневицького Р-ну).

Зауважимо, що помітний вплив на лексичний склад, а також в окремих випадках граматичну будову прийменниково-відмінкових та морфологічних форм темпоральних синтаксем говірок Волинської області мають російська та польська мови. Якщо у текстах зафіксовано поодинокі випадки вживання полонізмів [*ке'дис'*], то кількість росіянізмів досить велика, наприклад: лише у 15% прийменниково-відмінкових конструкцій з іменним компонентом *тиждень* було вжито цю лексему, а в 90% — лексему *неділя*. Висока частота вживання лексем *хвилина, год, потім, раніше, нон, рассвет, рождество, пост* та ін. росіянізмів.

Отже, часова характеристика, яку виражають периферійні елементи функціонально-семантичного поля темпоральності, а саме прийменниково-відмінкові форми та морфологізовані прислівники зі значенням часу, притаманна 70% синтаксичних конструкцій (простим і складним реченням), в інших 30% виразником темпоральних відношень є морфологічні варіанти часових синтаксем: знахідний, родовий, орудний відмінки, дієприслівники.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Бондарко 1990 – Бондарко А. В., *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность.* – Москва: Наука.

Виноградов 1975 – Виноградов В. В., *Исследования по русской грамматике.* – Москва: Наука.

Вихованець 1992 – Вихованець І. Р., *Нариси з функціонального синтаксису української мови.* – Київ: Наук, думка.

Говори 1977 – *Говори української мови.* – Київ: Наук, думка.

Julia Vaseiko. Peculiarities in expressing time through temporal adverbial constructions and morphologized adverbs in the dialects of Volhynia province

On the basis of texts published in the volume *Hovory ukrayinskoyi movy* (Kiev 1977), the study examines words that express the category of time in the dialects of Volhynia province. The analysis showed that a common way of expressing time are morphologized adverbs, especially such groups as: a) adverbs denoting simultaneity (*vvecheri, vnochi, teper, zaraz*); b) adverbs denoting sequence (*zavtra, piznishe, potim*); c) adverbs denoting anteriority (*davno, kolys', ranishe*); d) adverbs that indicate the initial and final limit of an action or process (*doteper, spokonviku, doviku*).

In 30% of examples the category of time is expressed by means of variant syntactic constructions using the genitive, accusative, and instrumental cases, and by

adverbial participles.